

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Współdziałanie elementów kontekstu ze znaczeniem leksykalnym polskich czasowników inicjalnych

Author: Jadwiga Stawnicka

Citation style: Stawnicka Jadwiga. (2010). Współdziałanie elementów kontekstu ze znaczeniem leksykalnym polskich czasowników inicjalnych. "LingVaria" (2010, nr 1, s. 79-89).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Jadwiga Stawnicka
Uniwersytet Śląski
Katowice

WSPÓLDZIAŁANIE ELEMENTÓW KONTEKSTU ZE ZNACZENIEM LEKSYKALNYM POLSKICH CZASOWNIKÓW INICJALNYCH¹

Czasowniki inicjalne to takie formacje dewerbalne, w których przedrostki modyfikują znaczenie podstaw przez wyróżnienie momentu początkowego (fazy początkowej) akcji. Łącznie z czasownikami, w których przedrostki modyfikują znaczenie podstaw przez wyróżnienie momentu końcowego akcji (fazy końcowej) tworzą formacje fazowe.

Podział czasowników inicjalnych

W artykule poświęconym charakterystyce czasowników inicjalnych z przedrostkiem *za-* w języku polskim (Stawnicka 2006: 3–17) zwrócono uwagę na możliwość wyrażania kilku znaczeń przez czasowniki inicjalne, tj.

– znaczenia inicjowania akcji bez determinacji czasowej (*zamieszkać, zakiełkować, zapachnieć*);

– znaczenia początku akcji z determinacją czasową (od pewnego czasu) w powiązaniu z kompleksowym ujęciem akcji (*zainteresować się*);

– znaczenia akcji krótkotrwałej z naciskiem na początek akcji (*zaszczekać, zastukać*);

– znaczenia inicjalne bez determinacji czasowej; między czasownikiem dokonanym a niedokonanym zachodzi stosunek wynikania (*zapamiętać – pamiętać*).

Inicjalność wyrażają także czasowniki z przedrostkiem *po-* od czasowników ruchu ukierunkowanego, np. *pociągnąć się, pojechać, pójść, polecieć, popłynąć*, oraz od czasowników oznaczających przemieszczenie w przestrzeni, np. *pociec*,

¹ Podstawą ustalenia zbioru czasowników są ogólne słowniki współczesnego języka polskiego (SJPd, SJPSz, PSWP, USJP). Przykłady zaczerpnięto z korpusu tekstowego PWN (Korpus PWN) oraz z dostępnych w wersji elektronicznej powieści. Przy opracowania zagadnienia roli kontekstu przy wyrażaniu znaczenia inicjalnego korzystam z doświadczeń rosyjskich badaczy, takich jak Aleksander W. Bondarko (Бондарко 1971, 1987: 253–256; 1996), Marina Ja. Głowińska (Гловинская 2001), Wiktor S. Chrakowski (Храковский 1989: 5–53), Władimir P. Niediałkow (Недялков 1987: 180–195).

pocwałować, poczłapać, poczołgać się, podążyć (Стрекалова 1979: 188–189)². Znaczenie inicjalne przeplata się w nich z rezultatywnym.

Wśród czasowników inicjalnych z przedrostkiem *roz-... się* można wyróżnić kilka typów (Stawnicka 2007: 41–42), przy czym różnice semantyczne między nimi nie znajdują odbicia w płaszczyźnie formalnej:

– ‘rozpoczęcie uintensywnienia trwającej już akcji’, np. *roztańczyć się*³, tj. *X roztańczył się* (*X tańczył* → *X roztańczył się* → *tańczy na dobre*);

– ‘początek akcji charakteryzującej się znaczną intensywnością’, np. *rozgniewać się*, tj. *X rozgniewał się* (*X nie gniewał się* → *X rozgniewał się* → *X gniewa się bardzo*);

– ‘początek akcji’⁴, np. *rozchorować się*, tj. *X rozchorował się* (*X nie był chory* → *X rozchorował się* → *X jest chory*⁵);

– ‘początek akcji oraz jej krótkie trwanie’, np. *roześmiać się*, tj. *X roześmiał się* (*X nie śmiał się* → *X roześmiał się* → *X nie śmieje się*).

Czasowniki inicjalne od podstaw wyrażających akcje długotrwałe z naciskiem na początek akcji (*zakiełkować, zawalczyć, zamieszkać, zapachnieć, zastrajkować, zafalować*, pot. *zaśmierdzić*) są najbardziej zbliżone do rosyjskich ingresywów (czasowników typu *заговорить* ‘zacząć mówić’, *закричать* ‘zacząć krzyczeć’), np.

(1) *Kaska nieufnie ręką dotknęła grubej Księgi. Lak zapachniał żywicą w całej kuchni* (*Na tronie*: 279).

Do nich również należą czasowniki łączące się z okreśnikami *na stałe, na całe życie*, np. *zamieszkać gdzie na stałe, pokochać kogoś na całe życie* (ale por. np. *zamieszkać gdzie na kilka miesięcy*)⁶.

(2) *Po trzydziestu latach wrócił i zamieszkał na Mazurach. Ma zezwolenie na pobyt stały, własny dom na wsi* (Korpus PWN).

(3) *Dwadzieścia lat temu, 13 grudnia 1981 roku, 650 metrów pod ziemią zastrajkowali górnicy śląskiej kopalni Piast. Protestując przeciw wprowadzeniu stanu wojennego, wytrwali pod ziemią do wieczora 28 grudnia* (Korpus PWN).

² W. S. Chrakowski do inicjalnych zalicza czasowniki z przedrostkiem *po-* od czasowników ruchu ukierunkowanego (*побежать, потянуть*) oraz czasowników percercyjnych (*почувствовать, послышаться*). Jest to typ nieproduktywny we współczesnym języku rosyjskim (Храковский 1987: 160).

³ Pojawiają się z określeniami intensyfikującymi (*na dobre, na całego, całkowicie, głośno, mocno, silnie, intensywnie*) i oceniającymi zasięg akcji (*do przesady, bez umiaru, do zwariowania, długo*), częstotliwości akcji (*często*).

⁴ Por. *rozżalić się* ‘poczuć żal, smutek, rozgoryczenie’, *rozzielenić się* ‘nabrać zielonej barwy, zazielenić się’, *rozżłościć się* ‘wpaść w złość, rozgniewać się’; *rozchwiać się* ‘zacząć się chwiać; rozkołysać się, rozbijać się’.

⁵ O takiej interpretacji wspomina Leokadia Styrzc-Przebinda: „Na przykład wydaje się, że dla *rozchorować się* były możliwe obie interpretacje, to znaczy zakładająca, że «ktoś był zdrowy i nagle sytuacja uległa zmianie», jak i taka: «ktoś i wcześniej nie był zdrowy, ale teraz rozchorował się na dobre»” (Styrzc-Przebinda 2001: 95).

⁶ Dla takich przykładów możliwe są dwie interpretacje. Przy akcji zamierzonej moment obserwacji może być zgodny z momentem mówienia, a przy niezamierzonej stwierdzenie wypowiedziane jest po zniesieniu stanu rezultatywnego, tj. po zakończeniu okresu zamieszkiwania.

Do tej grupy zbliżają się semantycznie czasowniki zawierające w swoim znaczeniu zdeterminowanie temporalne (możliwość łączliwości z adverbiami ‘od pewnego czasu’), np. *pokochać kogo od pierwszego wejrzenia, od czasu wspólnego pobytu na wakacjach*, w powiązaniu z kompleksowością akcji (*pokochać, polubić*). Czasownik dokonany implikuje akcję wyrażoną czasownikiem niedokonanym. W treści czasownika dokonanego brak jednak informacji, czy akcja jest kontynuowana czy nie. Rola kontekstu polega zatem na wskazaniu możliwości kontynuacji lub ograniczenia kontynuacji akcji.

Następną grupę stanowią czasowniki wyrażające akcje krótkotrwałe z naciskiem na początek akcji, np. *zadzźwięczeć* ‘wydać metaliczny dźwięk, zadzwonić’ (USJP), *zaszumieć* ‘wydać cichy jednostajny dźwięk’ (USJP). Wśród nich grupę najliczniejszą stanowią czasowniki oznaczające wydawanie dźwięków, w tym dźwięki wydawane przez zwierzęta (*zakumkać, zagdakać, zakukać*) i wydawanie głosu przez człowieka (*zachrapać, zakaszleć, zakłaskać, zabelkotać, zajazgotać, zakrzyczeć*).

Dla niektórych czasowników odnotowano znaczenie inicjalne oraz krótkiego trwania akcji z naciskiem na początek, np. *zaświergotać* ‘o niektórych ptakach: odezwać się świergotem; zacząć świergotać’, *zajarzyć się* ‘zabłysnąć jarzącym się światłem; zacząć się jarzyć’, *zaboleć* ‘sprawić ból – zmysłowe wrażenie cierpienia; zacząć boleć’.

Wyróżnić należy także podgrupę czasowników od podstaw rozczłonkowanych (multiplikatywnych), które oznaczają akcję składającą się z kilku (wielu) aktów, np. *zamachać* ‘machnąć kilka razy, wiele razy’, *zamrugać*⁷ ‘poruszyć szybko powiekami, mrugnąć kilkakrotnie’ (*zamrugać kilka razy powiekami, kukulka zastukała kilka razy, zastukał dwa razy, zakukała jeden raz*). Definicje słownikowe podają czasem dwie możliwości interpretacyjne, tj. inicjalną i krótkiego trwania akcji, np. *zakohysać się* ‘zostać wprawionym w ruch wahadłowy, poruszyć się takim ruchem; zachwiać się’.

Kolejną grupę stanowią czasowniki kompleksowe niezawierające determinacji akcji. Cezar Piernikarski nazywa ten typ „czystą” postacią dokonaności nierelacyjnej (Piernikarski 1969: 36) (typowe przykłady to *słyszeć – usłyszeć*), np. *zadziwić się, zawstydzić się, popatrzeć, posłuchać, usłyszeć, spojrzeć*, ale np. dla czasowników *spróbować, powąchać* kompleksowość jest związana z zakończeniem akcji (Piernikarski 1969: 137).

Czasowniki te tworzone są od podstaw wyrażających stany duchowe i mentalne. Często trudno określić, czy chodzi o krótkotrwały stan ducha czy o zainicjowanie akcji, por. *Pogniewała się na mnie, nie wiadomo o co, nie odzywa się i unika mnie; Pogniewała się na mnie, ale już przeprosiłem ją, i przyznała mi rację*.

Na różnice semantyczne formalnie identycznych jednostek zwraca uwagę Andrzej Dyszak w monografii *Językowe wyrażenia zjawisk emisji światła* (Dyszak 1999: 95–96).

⁷ Czasowniki *mrugać – zamrugać* wyrażają znaczenie duplikatywne, mogą oznaczać na przemian akty realizujące się w dwóch przeciwstawnych kierunkach (znaczenie duplikatywne; *дупликати́в*), np. *mrugać* ‘opuszczać powiekę’ i ‘podnosić powiekę’, *nurkować* ‘zanurzać się’ i ‘wynurzać się’ (Храков-ский 1989: 29).

Czasowniki typu *rozbłyskiwać (rozbłyskać), rozbłysnąć* mogą wyrażać rozpoczęcie zjawiska oraz zmianę ilościową w trakcie jego trwania. Brak jednak w słownikach przykładów, które można by w ten sposób zestawiać oraz w definicjach słownikowych brak wskazań na dwie możliwości interpretacji. Podobnie czasowniki *zaświecić, zaświecić się, zabłysnąć, zalsnić, zaiskrzyć, zaiskrzyć się* wyrażać mogą dwa znaczenia, tj. znaczenia rozpoczęcia emisji światła (*Nad sceną rozbłysły reflektory ‘zaczęły się świecić’*) oraz rozpoczęcie i zakończenie zjawiska świecenia (*W jego ręku zabłysnął nóż ‘zaczął świecić, świecił się [przynajmniej przez moment]⁸ i przestał świecić’*) (Dyszak 1999: 99–100). Nie zawsze możliwe jest rozstrzygnięcie, o które ze znaczeń chodzi. Autor przytacza przykład *Słońce zabłysło zza chmur*, który odnosi się do spostrzeżenia inicjalności zjawiska lub do jego krótkiego trwania (Dyszak 1999: 99).

Inicjalność a kontekst

Uwagi o roli kontekstu w wyrażaniu znaczeń inicjalnych należy poprzedzić wyróżnieniem dwóch typów inicjalności: inicjalności sensu (*смысловая начинательность*) i inicjalności interpretacyjnej (*интерпретационная начинательность*) (Бондарко 1996: 26–28). Inicjalność sensu dotyczy eksplicytnego wyrażania inicjalności w kontekście (*Начал строить, но так и не достроил*). Inicjalność interpretacyjna wynika z reguł rządzących relacjami między formami werbalnymi w tekstach narracyjnych. W języku rosyjskim w łańcuchu zmieniających się akcji czasowniki dokonane posuwają akcję naprzód⁹. Obligatoryjne jest również użycie czasownika dokonanego w kontekście, w którym na tle akcji charakteryzujących się rozciągłością temporalną występuje inna akcja o charakterze momentalnym (typ „факт – длительность”, „длительность – факт”), por.

(4) [...] *взял в окошечке ключ под номером 208, взбежал, [...] на второй этаж, прошел по длинному коридору, отомкнул комнату номер 208, взял местную газету, которая была вложена в дверную ручку, вошел в комнату, повесил пиджак [...]* (НКРЯ).

(5) *Когда я вошел с охапкой дров на веранду ты уже кончила убирать и разогрела на керогазе тушенку, а на столе стояла икебана* (НКРЯ).

Możliwe jest również użycie czasowników niedokonanych w łańcuchu zmieniających się akcji, co nie zmienia jednak reguły o obligatoryjności czasowników dokonanych, por.

(6) *Не раздеваясь и не зажигая свет, Ильцев сел на табуретку и долго смотрел в эту темноту* (НКРЯ).

⁸ Moment oznacza tutaj minimalny interwał, w trakcie którego możliwa jest percepcja zjawiska.

⁹ O typie sekwentywnym pisał po raz pierwszy Erwin Koschmieder (1934: 70 i n.). Typ ten został przez niego nazwany ‘stało się coś, (potem) stało się coś innego’ (Koschmieder 1934: 71). E. Koschmieder wyróżnił trzy tzw. typy sytuacyjne: stało się coś, (potem) stało się coś innego (sekwentywność); działo się to, działo się to i działo się to (paralelność); gdy coś się działo, stało się coś / coś się działo, gdy coś się stało (incydentalność) (Koschmieder 1934: 70 i n.).

W języku polskim reguła ta, dotycząca teksów narracyjnych, również obowiązuje, przy czym język polski zajmuje w tej kwestii pozycję pośrednią między językiem rosyjskim i czeskim (Петрухина 2000: 62)¹⁰.

Aleksander Bondarko (Бондарко 1996: 26 i nast.), wymieniając dwa typy inicjalności, podkreśla ich związek z przekładem. Znaczenie inicjalne dotyczące inicjalności sensu wyrażone eksplicytnie pojawia się w przekładzie na inne języki, natomiast inicjalność w ramach inicjalności interpretacyjnej związana jest ze specyfiką konstrukcji tekstów narracyjnych w danym języku¹¹ i nie musi być eksplicytnie wyrażona. W związku jednak z obligatoryjnym użyciem czasownika dokonanego w tekstach narracyjnych pojawia się konieczność użycia formacji dokonanej od czasownika, który nie wstępuje z czasownikiem dokonany w relacje partnerstwa aspektowego w sensie ścisłym, tj. jako członek pary terminatywnej (typ *писать письмо* – *написать письмо*)¹².

W języku polskim inicjalność sensu wyrażana jest przede wszystkim za pomocą konstrukcji analitycznych typu: czasownik fazowy *zacząć/zaczynać* z bezokolicznikiem. Większość czasowników inicjalnych wyraża bowiem znaczenie krótkiego trwania akcji z naciskiem na jej początek. Rola kontekstu polega zatem na eksplicytnym podkreśleniu inicjowania akcji, przy czym kontekst może precyzować, czy czasownik wyraża znaczenie rozpoczęcia akcji i jej trwania, czy też znaczenie krótkiego trwania akcji z naciskiem na początek.

Przy wyróżnieniu typów znaczeń inicjalnych na poziomie kontekstu odwołam się do źródeł rosyjskich uwzględniających wyróżnienie dwóch znaczeń temporalnych w czasie przeszłym: znaczenie aorystyczne (аористическое значение) i znaczenie perfektowe (перфектное значение) (Бондарко 1971: 187–188; Шведова 1982: 632 i n.). Znaczenie aorystyczne dotyczy wyróżnienia zaistnienia faktu w przeszłości bez wskazania na skutki, które byłyby aktualne dla późniejszej płaszczyzny temporalnej¹³:

(7) *Przywitał się z roztargnieniem, uśmiechnął się zdawkowo i wskazał dwu rosyjskich generalów w lotniczych mundurach* (Korpus PWN).

Znaczenie perfektowe natomiast dotyczy akcji, której skutki są relewantne dla teraźniejszości lub innej późniejszej płaszczyzny temporalnej w przeszłości¹⁴:

¹⁰ Należy dodać, że pożądane byłyby badania tekstowe użycia form aspektowych z uwzględnieniem możliwości wyboru formy aspektowej. Brak szczegółowych badań w tym zakresie w języku polskim i w języku literatury w szczególności podkreśla Teresa Skubalanka (2000: 91).

¹¹ O sposobach przekładu znaczenia inicjalnego z języka rosyjskiego na niemiecki zob. Stawnicka 2002: 135 i n.

¹² Zróżnicowanie poglądów aspektologów na traktowanie par typu *кричать* – *закричать* ilustrują odpowiedzi uczestników ankiety seminarium aspektologicznego Fakultetu Filologicznego Uniwersytetu w Moskwie przygotowanej przez Marinę Ju. Czertkową i Władimira A. Pługiana (Черткова 1997: 140–233). Różne stanowiska w sprawie traktowania par tego typu przedstawia M. Ja. Głowińska (Глови́нская 2001: 118–119).

¹³ Por. hasła *aoryst* i *perfectum* w EJO.

¹⁴ A. W. Bondarko proponuje traktować znaczenie *plusquamperfectum* jako wariant znaczenia perfektowego (Бондарко 1971: 95)

(8) *Na miejsce ceremonii wybrała uroczy kościół przy Palacu Kawalera w Świerklańcu, oddalonym około 30 kilometrów od Katowic, nazywanym Małym Wersalem. [...] Pierwsi goście przyjechali już około godziny 16.00 (Korpus PWN).*

Charakterystyka znaczenia aorystycznego

Przy sekwentynośności akcje następują jedna za drugą, przy czym rozpoczęcie następnej uwarunkowane jest zakończeniem poprzedzającej:

(9) *Mężczyzna leżący nade mną chrząknął, zaszeleścił gazetą i z rozmachem zmienił pozycję (Teraz)¹⁵.*

Następowanie akcji jedna po drugiej związane jest także ze wskazaniem logicznego następstwa wydarzeń, przy czym rozpoczęcie kolejnej akcji następuje po zakończeniu poprzedniej, na zainicjowanie której (lub przynajmniej na jej krótkie trwanie z naciskiem na początek) wskazuje czasownik:

(10) *Zazgrzytała [latarnia] po nierównościach muru i zwałiła się z martwym trzaskiem zbutwiałego drewna (Na tronie: 299).*

W kontekście wskazane jest zainicjowanie (lub przynajmniej krótkie trwanie z podkreśleniem początku) akcji następującej po zakończeniu poprzedzającej akcji:

(11) *Siadłem na pniu, a koperta znacząco zaszeleściła mi w kieszeni (Korpus PWN).*

Odrębny typ kontekstu stanowi wystąpienie akcji wskazującej krótkie trwania z naciskiem na początek na tle akcji duratywnej:

(12) *Drzemalem przy piecyku, rozpalona blacha grzała mi w twarz, chuchala ciepłem, kiedy łabędzie nagle zakrzyczały ostrzegawczo (Na tronie: 271).*

(13) *Siedzieliśmy w ciemności, kiedy coś zaskrobało w zamku i za skrzypnięciem otworzyły się drzwi, wszedł stary buldog z drabinką i zapalił lampę naftową wysoko pod sufitem (Na tronie: 217).*

W kontekście w sposób eksplicytny może być wyrażone inicjowanie i finalizowanie akcji:

(14) *Sputnik zawirował po raz ostatni, zatrzymał się i zgasł (Korpus PWN).*

(15) *Ogromna, kryształowa szyba w Komnacie blasku rozjarzyła się i przygasła, ukazując nowy obraz – rozległą przestrzeń nagich, ostrych niby brzeszczoty skal [...] (Siewca).*

Na krótkie trwanie akcji mogą wskazywać adverbiala powtarzalności ograniczonej:

(16) *Popatrzał w górę, zeszedł już dobre dwieście metrów, może więcej. Odgłos pracującego serca zdawał się wstrząsać powietrzem. Zamrugał kilka razy. Powoli, ślepymi ruchami, jął rozwijać linę (Korpus PWN).*

¹⁵ Por. przykład, w którym chociaż eksplicytnie wyróżniono inicjalną fazę, ale kontekst wskazuje krótkie trwanie czynności: *Nastąpiła mała przerwa w rozmowie. Mężczyzna zaczął szeleścić papierami, a po chwili odczytał ze źle skrywaną satysfakcją [...] (Manekin).*

Na krótkie trwanie akcji, po zakończeniu której następuje kolejna akcja, wskazywać mogą także adwerbia i wyrażenia adverbialne typu *na krótko, na moment, na ułamek sekundy*:

(17) *W tym momencie w obrazie odbitym w krystalicznej powierzchni ekranu dostrzegłem ruch. Przez ułamek sekundy na soczewkach kamery zamigotało odbite światło lampy, stojącej na moim pulpicie* (Singing Hearts)¹⁶.

O znaczeniu aorystycznym decydują także czynniki pozalingwistyczne:

(18) *W ciemności zamigotało światelko zapalanej zapalki* (por. *Zamigotało światelko ogniska*) (aut.).

(19) *Zdążył go dostrzec i strzelić. Chybił. Skalka zaiskrzyła, fragment ludzkiej sylwetki znikł. I zaraz potem, po drugiej stronie, zamigotał płomień wylotowy bijącego serią automatu* (Korpus PWN)¹⁷.

Użycie czasowników wyrażających zachowania werbalne lub innych w funkcji *verba dicendi* w prepozycji lub postpozycji w stosunku do fragmentu mowy zależnej i niezależnej nadaje czasownikom znaczenie zewnętrznego ograniczenia akcji. Czasownik inicjalny jest w poniższych przykładach węzłem zespalającym w narracji:

(20) – Po co to? – **zaskrzypiał**. Mówienie sprawiało mu trudność [...] (Korpus PWN).

(21) *Wtem złoczyńca trzymający chłopca zaszeptał mu do ucha: – Gdzie ojciec pieniądze chowa?* (Serce).

Charakterystyka znaczenia perfektywnego

Przy wyrażaniu znaczenia perfektywnego kontekst zawiera charakterystykę sytuacji po rozpoczęciu działania i wskazuje na stan rezultatywny:

(22) *Na burcie bazy zabłysł reflektor i oświetlał sztormtrap kąpiący się dolnym końcem w wodzie* (Lot).

(23) *Zaśpiewała głosem drżącym od udręki. Francuskie dźwięki o zakochanej cyrkóweczce zawirowały wśród secesyjnych obrazów i zapalonych świec. Bruno słuchał prostej piosenki całym sobą. Myślał o swoim życiu przegranym [...]* (Korpus PWN).

Znaczenie perfektywnego mogą wskazywać także adwerbia (por. np. *zabłyśnąć na dobre, zaopiekować się kimś na kilka lat, na pewien czas, na stałe*):

(24) *Światło Księżycy na dobre zabłysło nad zgromadzonymi tego wieczoru w klubie istotkami* (Moonlight).

(25) *Podobnie jak większość studentów katolickiego Uniwersytetu, zamieszkałam w domu akademickim. To był najszczęśliwszy okres w moim życiu, czas wspaniałych przyjaźni, które przetrwały do dziś* (Krzyżówka).

¹⁶ Por. *Gdzieś, znad sadu, wiatr przywiał zapach kwitnących drzew, na chwilę zapachniało jabłonkami* (Korpus PWN). Adverbium wskazujące krótkie trwanie akcji „znosi” znaczenia inicjalne.

¹⁷ Czas trwania akcji wyznacza czas trwania strzału (serii z automatu).

(26) *W ubiegłym roku 6-letnia Sarah, ich jedyna córka, poważnie zachorowała, wyzdrowiała dopiero po kilku miesiącach* (Korpus PWN).

Na długość trwania stanu rezultatywnego wskazywać może szerszy kontekst:

(27) [...] *dziewczyna miała wyjątkowego pecha, ponieważ w czasie jej startu rozpadł się deszcz, który skończył się razem z jej dyskwalifikacją* (WKTJ).

Z wyrażeniem znaczenia perfektywnego związane jest również użycie czasowników mówienia w środku wypowiedzi:

(28) *Lepiej nie ucz się na inżyniera, tylko na lekarza! – zatrajkotała Żenia, podsuwając siostrze lusterko. – Spójrz sama, jaki tam z ciebie inżynier?* (Timur),

lub innych czasowników w funkcji *verba dicendi*:

(29) – *No, widzisz, no, widzisz – zaseplecił zadowolony Kunicki. – Nas, ludzi interesu, aż korci, żeby wszystko pożyteczne, wszystko istotne i jedynie ważne zaraz poznać* (Kariera).

Typ kontekstu „sprzężenie faz inicjalnych”¹⁸

Dla kontekstu typu „sprzężenie faz inicjalnych” charakterystyczne jest wystąpienie przynajmniej dwóch czasowników inicjalnych, przy czym relacje temporalne między nimi nie są określone, a kolejność realizacji akcji nie jest istotna. Ze względu jednak na to, że w języku rosyjskim występuje „czysta” ingresywność, analizując konteksty, w których pojawia się więcej niż jeden czasownik inicjalny w łańcuchu narracyjnym w języku polskim, trzeba wziąć pod uwagę, że znaczenie „sprzężenia faz inicjalnych” nie przejawia się w języku polskim tak wyraźnie, jak w języku rosyjskim:

(30) *Ostrożnie kieruję na niego obiektyw i robię serię zdjęć w momencie, kiedy uniósł się, zapiał i zatrzepotał skrzydłami* (Majowe).

(31) *Zachwiała się, zachybotala, zakrzusila* [...] (Korpus PWN).

(32) *Psiak zaszczeakał, zakręcił się radośnie, zamachał ogonkiem* (Korpus PWN).

W języku polskim nie wyklucza się zachowania sekwentynośności akcji i ich realizacji jedna po drugiej, gdyż na plan pierwszy wysuwa się znaczenie krótkiego trwania akcji z naciskiem na początek akcji.

Znaczenie krótkiego trwania przejawia się również przy inicjalności seryjnej. Inicjalność seryjna związana jest z powtarzalnością sytuacji¹⁹:

(33) *Kiedy nad miastem zapada zmierzch i w oknach renesansowych, barwnych kamieniczek rozbłyskują pierwsze światła, kamienni strażacy gdańskiego godła zdają się ożywać* (Korpus PWN).

¹⁸ O typie kontekstu „sprzężenie faz inicjalnych” (сопряженность начальных фаз) zob. Бондарко 1971: 187–188; 1987: 254.

¹⁹ O znaczeniu inicjalnym seryjnym zob. Неद्याлков 1987: 186.

(34) *Za oknem przelatywały różne odcienie szarości. Szarość jaśniejsza, ciemniejsza szarość, bardzo ciemna – już prawie czerń. Tylko **czasami** w oddali **zamigotało światelko** w odległych zabudowaniach. Wbijał w nie wtedy wzrok, czerpiąc z blasku jakąś iskierkę nadziei (Powitanie).*

Inicjalność seryjna może być również związana z mnogością subiektu:

(35) *Na ścianach korytarza **zamigotały** już pierwsze odbłaski zbliżających się latarek (Korpus PWN).*

Na kontynuację akcji i zmianę natężenia wskazują adwerbia w kontekście:

(36) *Machnął ręką i dźwignął się z kowadła. Poszedł ku palenisku i miechem poruszał raz i drugi [...] Żar **zapłonął** jaśniej i sypnął iskrami (Korpus PWN).*

Zakończenie

Znaczenie inicjalne jest niejednorodne i w jego obrębie wyróżnić można kilka typów, dla których brak w języku polskim różnicowań formalnych. Elementy kontekstu natomiast wskazywać mogą na kontynuację akcji, czy też jej przerwanie. Źródła leksykograficzne bowiem nie uwzględniają obu możliwości interpretacyjnych, preferując znaczenie krótkiego trwania akcji. Obie możliwości (inicjowanie akcji i jej kontynuacja oraz krótkie trwanie akcji) tkwią bowiem potencjalnie w czasowniku. Można zatem mówić o dwuznaczności czasowników inicjalnych, a potwierdza ją obligatoryjność wskazań kontekstowych kontynuacji akcji bądź krótkotrwałości akcji (przerwania akcji), której rozpoczęcie wskazuje czasownik inicjalny.

Przy charakterystyce inicjalnych znaczeń szczegółowych należy brać pod uwagę nie tylko znaczenie leksykalne czasownika (por. *zamieszkać* i *zaszczekać*), ale i współdziałanie kontekstu, a także czynniki pozalingwistyczne (por. *Zapalić zapal-kę. Zapalić ognisko. Błyskawica rozbłysła. Gwiazda rozbłysła*). Współdziałanie kontekstu przy wyrażaniu inicjalności zaznacza się również przez eksplicytnie wyrażenie zakończenia akcji lub jej kontynuowania. Możliwość jednej lub drugiej interpretacji związana jest z rozróżnieniem tzw. inicjalności typu aorystycznego i perfektywnego.

Często w kontekście wyraża się kilka typów inicjalności, np.

(37) *Zabłysły szeregi światel na ulicach, okna domów migotały [...] (Trędowata)²⁰.*

(38) *Zamigotały światła latarek, zatupotały buty, spiętrzyły się przyspieszone oddechy [...] (Korpus PWN)²¹.*

Kontekst może precyzować, czy czasownik wyraża znaczenie ingresywne, czy też znaczenie krótkiego trwania akcji z naciskiem na początek akcji, a definicje słownikowe mogą wskazywać na dwie możliwości użycia czasowników.

²⁰ Logiczne następstwo wydarzeń, inicjalność seryjna.

²¹ Sprzężenie faz inicjalnych, różne podmioty, inicjalność seryjna.

Literatura

- DYSZAK A., 1999, *Językowe wyrażenia zjawisk emisji światła*, Bydgoszcz.
- EJO: K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999.
- KOSCHMIEDER E., 1934, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy*, Wilno.
- PIERNIKARSKI C., 1969, *Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego na tle ogólnosłowiańskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SKUBALANKA T., 2000, *Wprowadzenie do gramatyki stylistycznej języka polskiego*, Lublin 2000.
- STAWNICKA J., 2002, *Aktionsarten w języku rosyjskim i ich niemieckie translaty*, Katowice.
- STAWNICKA J., 2006, *Czasowniki inicjalne w języku polskim (na materiale czasowników z przedrostkiem za-*, „Poradnik Językowy” nr 2, s. 3–17.
- STAWNICKA J., 2007, *Aspekt – iteratywność – określniki temporalne (na materiale form czasu przeszłego w języku polskim)*, Katowice.
- STYRCZ-PRZEBINDA L., 2001, *O trudnościach w rozpoznawaniu homonimii czasowników rozpisywać się, rozczytywać się*, „Język Polski” z. 1–2, s. 93–97.
- БОНДАРКО А. В., 1971, *Вид и время русского глагола*, Москва.
- БОНДАРКО А. В., 1987, *Замечания об отношениях недифференцированного типа*, [w:] А. В. Бондарко (red.), *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таскис*, Ленинград, s. 253–256.
- БОНДАРКО А. В., 1996, *Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии*, Санкт-Петербург.
- ГЛОВИНСКАЯ М. Я. 2001, *Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола*, Москва.
- НЕДЯЛКОВ В. П., 1987, *Начинательность и средства ее выражения в языках разных типов*, [w:] А. В. Бондарко (red.), *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таскис*, Ленинград, s. 180–195.
- ПЕТРУХИНА Е. В., 2000, *Особенности употребления и семантики видов в повествовательных текстах (на материале русского и западнославянских языков)*, [w:] А. В. Бондарко, С. А. Шубик (red.), *Проблемы функциональной грамматики. Категории морфологии и синтаксиса в высказывании*, Санкт-Петербург, s. 52–67.
- СТРЕКАЛОВА З. Н., 1979, *Морфология глагольного вида в современном польском литературном языке*, Москва.
- ХРАКОВСКИЙ В. С., 1987, *Семантика фазовости и средства ее выражения*, [w:] А. В. Бондарко (red.), *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таскис*, Ленинград, s. 153–180.
- ХРАКОВСКИЙ В. С., 1989, *Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация*, [w:] В. С. Храковский (red.), *Типология итеративных конструкций*, Ленинград, s. 5–53.
- ЧЕРТКОВА М. Ю. (red.), 1997, *Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова*, том 2, Москва.
- ШВЕДОВА Н. Ю. (red.), 1982, *Русская грамматика*, Москва.

Źródła słownikowe

- SJPD: W. DOROSZEWSKI (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969.
USJP: S. DUBISZ S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000–2003.
SJPSz: M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1978–1981.
PSWP: H. Zgółkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Poznań 1994–2003.

Korpusy tekstowe

- KORPUS PWN: Korpus Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN; <http://korpus.pwn.pl>.
HKPЯ: *Национальный корпус русского языка*; <http://www.ruscorpora.ru>.
Powieści w wersji elektronicznej i inne teksty internetowe
KARIERA: T. Dołęga-Mostowicz, *Kariera Nikodema Dyzmy*.
KRZYŻÓWKA: A. Janowska, *Krzyżówka*.
NA TRONIE: W. Żukrowski, *Na tronie w Blabonie*.
LOT: L. Furmaga, *Lot pingwina*.
MAJOWE: Ł. Łukasik, *Majowe historie*, <http://www.przyrodapolska.pl>.
MANEKIN: S. Dejczner, *Manekin*, <http://www.zysk.com.pl>.
MOONLIGHT: Moonlight/Delight, Relacja z koncertu – Toruń 10 XI 2001, <http://strefa.rockmetal.art.pl>.
POWITANIE: A. Borecki, *Powitanie z morzem*, www.andreadoria.republika.pl.
SERCE: E. de Amicis: *Serce*, www.ksiazki.efactory.pl.
SIEWCA: M. L. Kossakowska, *Siewca wiatru*, <http://ksiazki.wp.pl>.
SINGING HEARTS: Singing Hearts, *Sweet Memories*, <http://www.konstancin.com>.
TERAZ: Z. Skibicki, *Teraz tylko Alpy*, www.turystyka.skibicki.pl.
TIMUR: A. Gajdar, *Timur i jego drużyna*.
TRĘDOWATA: H. Mniszkówna, *Trędowata*.
WKTJ: Wielkopolski Klub Taternictwa Jaskiniowego; <http://wktj.poznan.pl>.

Role of the context in expressing the beginning of the action in Polish Summary

The article characterises so called 'initial verbs' in contemporary Polish. The author tries to capture the relation between their semantics and the context in which they appear. She describes aorist and perfective meaning by specifying the elements of the context that influence the way of expressing the beginning of the action.